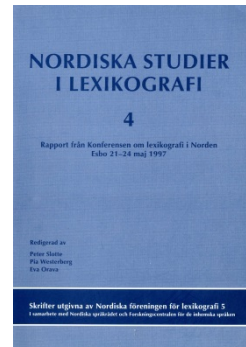

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: "Det vi har brug for, står aldri i bøkene"
Forfatter: Ingrid J. Vaalund
Kilde: Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 389-394
Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ingrid J. Vaalund

”Det vi har bruk for, står aldri i bøkene”

In this article I describe some of the problems I encounter in my work as a television subtitle – like having to create believable Norwegian translations for terms in nonexistent universes.

Jeg valgte denne overskriften fordi den er et vanlig hjertesukk i mitt yrke som tv-tekster, og jeg vil begynne med å si at jeg vet at den er urettferdig. Men vi lever i en urettferdig verden, og når oversettere finner det de trenger i tilgjengelige oppslagsbøker, er det ikke noe problem; da fungerer biblioteket bare som en forlengelse av hukommelsen. På den måten er kanskje leksikografi som teksting: hvis det er vellykket, merkes det knapt.

Jeg begynte som oversetter fordi jeg har tospråklig bakgrunn, og nå jobber jeg i nært samarbeid med min mann, som underviste i fysikk og matematikk før han sluttet som lærer og begynte å tekste på heltid sammen med meg. Når jeg sier ”vi” om jobben, sikter jeg til dette samarbeidet.

Vi jobber frilans, men som tekstere har vi bare to oppdragsgivere: NRK og Norsk Tekst, et privat firma som tekster for en del kommersielle kanaler.

Vi foretrekker å jobbe med dokumentarstoff, og mye av vår erfaring med problemer har oppstått ut fra det, så jeg tar med at det synes å ha vært en del moteretninger når det gjelder dokumentarfilmer i de siste ti årene: I slutten av 80-årene var det mange naturfilmer. Så kom en periode med såkalt ”reality tv”, der tv-team løp med håndholdte kameraer etter politifolk og andre. Rundt 1995 var det svært mye stoff om 2. verdenskrig, av naturlige grunner, og i det siste synes seriemordere og UFO-er å være in.

(Apropos UFO-er: Man blir ikke bortført av en UFO, ifølge folk som har greie på sånt. UFO står for ”uidentifisert flygende objekt”, og hvis det er noe man kan bli bortført i, er det identifisert – som romskip, for eksempel.)

Vi har hatt en del populærvitenskapelig stoff hele tiden, blant annet har vi teksten mer enn 300 episoder av den australske serien ”Beyond 2000”.

Og, som alle andre tekstere, må vi ta vår del av såpeoperaer og prateprogrammer og sånt ... tross alt er det mest av dem.

Mye finner vi i bøkene ...

Ordboka er oversetterens beste venn og halefinner, og vi samler gjerne på ordbøker slik barn samler på fotballkort – når flere oversettere kommer sammen, pleier vi å tipse hverandre om nye funn. Dette gjelder både enspråklige og tospråklige bøker, og ikke minst spesialordbøkene, alt fra ”Skjellsordboka” til ”Ordbok for plast og gummiteknikk”.

Men jeg har en ønskeliste:

(Hvis noe av det jeg ønsker meg, finnes, ber jeg om unnskyldning – og ber samtidig om å bli informert om hvor jeg kan finne det.)

Ny forskning og teknologi

Ikke så sjelden dukker nye begreper opp på tv-skjermen før de kommer på trykk, det er for eksempel ikke så lenge siden "virtual reality" var et ukjent ord. Vi lurte veldig på hva vi skulle skrive i sin tid, og hadde lange samtaler med Språkrådet og RTT (Rådet for teknisk terminologi) om dette, men det skulle vise seg at "virtuell virkelighet" ble løsningen som kom i bruk.

Det jeg aller mest ønsker meg, er en ufeilbarlig instans som skaper perfekte nyord i det øyeblikk det er bruk for dem. Vi har i årenes løp fått en viss føling med hva det nytter å spørre Språkrådet og RTT om, og de kommer svært godt med i mange sammenhenger, men ikke akkurat når det gjelder ordskaping på kort varsel.

Flora og fauna

Å finne det latinske navnet på en plante eller et dyr er som regel nokså greit, særlig når man kan søke på Internett, men det er verre å finne ut om det har fått noe norsk navn, hvis det ikke er nevnt i oppslagsverk.

Kan jeg kalle en "bluebellied black snake" for en blåbuket svartslange når jeg ikke finner slangen i litteraturen og ikke finner en slangeekspert som er villig til å lage et norsk navn i farten?

Vi har en norsk navnekomité for fugl, men jeg ønsker meg også navnekomiteer for kaktus, orkideer, krypdyr, edderkopper og mye, mye annet.

Det perfekte ville vært en database med norske navn på alt som er levende i naturen, og hvis ingen andre har satt i gang med det, skal jeg begynne å samle når jeg blir rik eller pensjonist. Noe sånt ville selvsagt aldri bli ferdig, men etter et par hundre år bør man ha kommet et stykke på vei ... og noen må jo begynne.

Historiske navn og ord

Skal jeg skrive Montezuma, Moctezuma eller Motezucoma? Alle tre versjoner er i bruk på norsk, og hva skal en oversetter velge?

Språkrådet har en liste fra 1963 – men den er svært begrenset, og forslagene derfra ble ikke fulgt opp i senere oppslagsbøker som Store Norske og Cappelens verdenshistorie, så forsøk på å sjekke norsk stavemåte kan være svært forvirrende.

Geografiske navn

Vi har en utmerket geografiliste, men den er altfor kort. Det går greit å sjekke stedsnavn på Internett, men da får man ikke med dem som er normert til norsk, og det er alltid hyggeligere å lete i en bok.

Navn og ord i nyhetene

Skal jeg skrive hizbollah eller hezbollah eller en av de utallige andre variantene som er i bruk på norsk? Slike spørsmål dukker stadig opp, så rask normering ville være en stor fordel.

Trivia

Dette er en stor sekk der det kan puttes mye rart, men et minimum måtte være norske navn på tegneseriefigurer og andre oppdiktete skikkelser som ofte blir nevnt i forskjellige sammenhenger. På Hanaholmen fikk jeg se Lars Törnqvists utmerkede navneordbok, og det ville være flott om noe sånt kom ut på norsk, gjerne i en sterkt utvidet utgave.

Men andre spørsmål dukker også opp i en teksters hverdag. Jeg ble spurt etter foredraget hva en beste venn og halefinner er. Uttrykket er hentet fra den norske oversettelsen av A. A. Milnes bøker om Winnie the Pooh og er kjent for de fleste nordmenn, men hvor skal en utlending finne ut det?

Folkeslag

Er chi'enne det samme som cheyenne, for eksempel?

Vi har et flott verk som heter "Jordens folk", men det inneholder ikke nok navn, og registeret er dårlig.

Og hva med faguttrykk som ikke er i bruk på norsk?

For noen år siden hadde vi en såpeserie fra en brannstasjon i London, og da ble dette med å lage norske termer en svært viktig del av jobben. Mye av utstyret var ikke i bruk i Norge, og det var rutiner og prosedyrer og stillingsbetegnelser som det ikke finnes paralleller til her i landet. Men jeg var så heldig at jeg fant en pensjonert brannmann som hadde jobbet i England, og vi hadde lange telefonkonferanser hver eneste uke, der han foreslo begreper som han mente var logiske.

Det resulterte i at jeg fikk en henvendelse fra det nyopprettede "Rådet for brannteknisk terminologi", som ønsket å bruke våre konklusjoner i sitt arbeid med å lage en flerspråklig fagordbok. Det er morsomt å ha et yrke uten noe klart skille mellom det seriøse og det useriøse.

Politiarbeid er et annet område der ordbøkene svikter. Justisdepartementet har utarbeidet en svært omfattende norsk/engelsk terminologi for politiet (1995), men den omhandler selvsagt bare norske forhold, så det er mange engelske begreper som det ikke fins motstykker til på norsk.

Bare oppbygningen av de forskjellige politigrenene i USA er svært komplisert – og varierer fra delstat til delstat.

Og tekstere jobber ofte under tidspress, så det hender at vi må ty til omskrivninger og forenklinger.

Men direktøren for Norsk Tekst, Øystein Nordang, er svært opptatt av kvalitetsutvikling, og han er villig til å bruke resurser på det. For et par år siden fikk jeg et stipend av firmaet, slik at jeg kunne oppsøke informanter og få hjelp med med problemuttrykk som vi ikke hadde funnet fullgode løsninger på. I tillegg fikk jeg timebetaling for å bearbeide stoffet, en fantastisk luksus for en akkordarbeider i en bransje med stramme tidsfrister. Og jeg kunne samtidig innlemme bidrag fra kolleger som hadde store kunnskaper innen et bredt spekter av områder ... som juss, skytevåpen, golf og narkotikaslang.

Jeg begynte med å utarbeide en oversikt over de forskjellige politistillingene, både i USA og Storbritannia, med sannsynlige norske stillingsbetegnelser – godt hjulpet av en norsk politimann som var utdannet ved FBI-akademiet, og som hadde vært med på å lage Justisdepartementets politiliste.

Jeg er langt fra ferdig ... og blir det kanskje aldri, men jeg har fått med de mest vanlige betegnelse, og nå har jeg og kollegene mine et sted å slå opp når vi begynner å lure på om en sheriff's deputy er det samme som en deputy sheriff. (Svaret er nei, i tilfelle du lurer på det.)

Men problemer oppstår også når det gjelder framgangsmåter ... ikke minst innen medisinen: Det er ikke helt innlysende at verbet "submarine" betyr "foreta en laparaskopi".

Begreper som "vital signs" og "life support", som dere sikkert har hørt i utallige filmer, finnes ikke på norsk. Ved en papiroversettelse er det nærliggende å forklare eller omskrive, men vi tekstere må uttrykke oss kort ... og vi har det tilleggsproblemet at en god del seere skjønner mye av det som blir sagt, i en engelsk film i hvert fall, så vi må ikke fjerne oss for mye fra originalen.

Noen problemer kan ikke bøkene løse

Muntlig svada

Tv er et muntlig medium – og når folk snakker, er det ikke alltid like klart. Noen ganger skal det heller ikke være klart ... som når politikere får nærgående spørsmål fra journalister og helst ikke vil svare.

Hva betyr for eksempel følgende? "We are driving operating states of formulation, involving concentration, breakthrough and reinvention. We ask, what is the context that I'm trying to create, and from the creation of that context I would take the original communication and communicate it through that context. On your own I would get very clear about what the communication would be, about what X is. People can have some room, if they are clear, that you can start to engage them in the context, when they think the context has been neglected ..."

Det bringer meg til neste emne:

Usynlig kontekst

I filmer er ofte konteksten som usynlige fjellkjeder under vann ... det vi har å forholde oss til, er bare små holmer og øyer som stikker opp. Og det hender ikke så sjelden at flere forskjellige usynlige kontekster dukker opp i samme film.

Ofte er det ikke meningen at en som skjønner det som sies i filmen, skal forstå det som blir sagt i en kontekst ... det inngår bare som en del av lokalkoloritten. Men hvis teksten oversetter koloritten uten å vite noe om sammenhengen, kan resultatet bli nokså latterlig.

En helt vanlig spillefilm skapte problemer i en gang, da en bit av en samtale mellom to jagerflygere ble gjengitt i forbifarten. Jeg fikk kontakt med en jagerflyger og forklarte problemet ... men vedkommende nektet å uttale seg uten å vite sammenhengen. Jeg prøvde å forklare at ingen visste sammenhengen – det var ikke ment som noe annet enn "jagerflygerprat"; betydningen spilte ingen rolle, men det måtte oversettes til troverdige biter med tilsvarende fagprat på norsk.

Flygeren ble irritert på meg, og gjentok stadig at "dette er helt uforsvarlig". I en yrkesgruppe der nøyaktighet bokstavelig talt er livsviktig, er jo den innstillingen forståelig, men jeg innså verdien av den flygeren som har loset meg gjennom flere tokt i de forskjellige fasene av 2. verdenskrig – han var bortreist akkurat da. I tillegg til å ha store kunnskaper forstår han at jeg ikke vil vite alt han vet. Jeg vil bare ha kortversjonen, så pass at jeg har en anelse om hva som foregår og ikke dummer meg ut. Og ikke minst forstår han at jeg vil ha norske ord og uttrykk, og han er ikke redd for å lage noen hvis de ikke finnes.

Faguttrykk kan skape store problemer, men de problemene finnes det konkrete løsninger på – når man først har funnet den rette konteksten (og kanskje den rette informanten).

Det er verre å finne løsninger i filmer som "Stars Wars" og "Star Trek", som er lagt til univers som ikke eksisterer.

Ikke-eksisterende univers

Før jeg går inn på filmer, vil jeg si noe om science fiction som sjanger: En god SF-bok eller -novelle bygger på et gjennomtenkt verdensbilde med sin egen indre logikk, så i SF er konteksten like viktig som i den virkelige virkeligheten.

Og som i den virkelige virkeligheten presenteres ikke alltid hele konteksten, men for at SF skal fungere skikkelig, må forfatterne selv ha klart for seg de fysiske lovene og samfunnsstrukturene som gjelder i universet der de har lagt handlingen.

I tv-serier som "Star Trek" er ikke dette grunnarbeidet gjort, og det er mange forskjellige forfattere som skriver hver sin episode. Resultatet er dialog som oppfører seg som om det er en klar kontekst, uten at det er det.

Begrepet "warp" er et godt eksempel: Det brukes som regel om "forskyvning", som i "time warp", og i den sammenhengen er det greit å skrive "tidsforskyvning". Men i "Star Trek" snakkes det om "warp speed". Jeg diskuterte det med en kollega som tekster "Deep Space Nine", en annen tv-serie i Star Trek-universet ... og vi ble enige om at "warp speed" måtte bety lysfart. Så vi skrev det ... helt til jeg kom bort i en sammenheng der warp 4 tilsvarte 64 lysfarter.

Begrepet ble ikke klarere etter intens utforskning på Internett, og "Science Fiction Encyclopedia" skriver bare at det er "illogical at all levels". Ikke særlig hjelp å få altså, så det endte med at vi bruker uttrykket "warp" på norsk også – ikke minst fordi det stadig dukker opp i sammenkrivninger. Jeg tror ikke at seerne ville sette pris på å måtte lese ord som "forskyvningsfeltgenera-

Og warpsystemet fungerer bare i "subspace" ... men hva er det?

Mange av begrepene innen SF har rot i eksisterende vitenskaper ... men fra den roten galopperer de uhemmet av gårde i alle retninger. I slike tilfeller er det greit å jobbe sammen med en realist: Det viser seg at "underrom" er et gjengs ord innen matematikken ... riktignok helt blottet for warpsystemer og overlysfart, men vi bruker det allikevel.

Stillingsbetegnelsene i Star Trek skaper også problemer:

En kaptein i Stjerneflåten er en "captain". Der er en "commander" det vi kaller en kommandørkaptein, og en "first officer" er en førstestyrmann.

Men en "commander" fra erkefienden Romulus (som selv kaller sin planet Rhi'ann) er en kaptein, førstestyrmannen er en "subcommander", og de har også centurioner og subcenturioner ... mens en ferengisk kaptein er en DaiMon.

Sammen med min Deep Space 9-kollega jobber jeg med å få kartlagt slike begreper etter hvert som de dukker opp, og etter hvert håper jeg å få konstruktiv kontakt med andre som oversetter i ikke-eksisterende univers ... kanskje gjennom internettet.

Internett har vært til uvurderlig hjelp nå i det siste, når vi jobber med en komiserie som heter "Red Dwarf", der hovedpersonen er det siste gjenlevende mennesket ... om tre millioner år. Jeg hadde aldri hørt om serien, men søking på nettet avslørte at dette er en kultserie med fanatiske tilhengere over store deler av verden, og de kaller seg "smegheads", etter et mye brukt skjellsord i serien.

Sammen med en del andre ord ble dette konstruert av serieskaperne for å understreke at handlingen er lagt til framtiden, og etter mye grubling fant vi ut av vi måtte lage ordet "smegghovud" for anledningen (serien tekstes til nynorsk). Jeg er spent på om NRK får klager på det når serien går på lufta.

Serien byr også på problemer med tidsreisesyntaks, noe vi dessverre ikke kan yte full rettferdighet på de 70 tegnene vi har til rådighet i en tv-tekst. Men den som vil vite mer om problematikken, anbefales å lese kapittel 15 i Douglas Adams' "The Restaurant at the End of the Universe" (1980), som presenterer dr. Dan Streetmentioner's "Time Traveller's Handbook of 1001 Tense Formations", men bemerker at "'The Hitch Hiker's Guide to the Galaxy' skips lightly over this tangle of academic abstraction, pausing only to mention that the term 'Future Perfect' has been abandoned since it was discovered not to be".

Lever leksikografer og oversettere i samme univers?

Det er ikke tvil om at oversettere trenger leksikografer – det er jo dere som lager vårt viktigste arbeidsredskap. Men da jeg hørte på foredragene under kongressen på Hanaholmen, lurte jeg ofte på om vi lever i samme univers – spesielt med tanke på at temaet var "Ordboken og brukeren".

I slutten av uka var min konklusjon "ja, det gjør vi, vi lever til og med på samme klode, men kanskje i helt forskjellige biotoper ... så forskjellige som land og vann". Men strandlinjen, der land og vann møtes, er også en fruktbar biotop, så jeg vil avslutte med et ønske om at Språkrådet og andre institusjoner tar initiativ til at vi kan møtes i dette området og utnytte det på en konstruktiv måte.